

фрагменти цегли-пальцівки. Під час зняття тиньку на висоті 10,0-15,0 см від підлоги зафіксовано прошарок 1,5 см сірого щільного ґрунту, що говорить про зупинення на якийсь час будівельних робіт і відновлення їх пізніше. За історичними даними, у першій половині XVII ст. маєток у Суботіві був забраний у Б. Хмельницького польським шляхтичем Чаплинським, який почав собі будувати на цій території замок. На місці церкви ним будується оборонна башта замкового форпосту і з підземними приміщеннями, що характерно для оборонного зодчества XVI-XVII ст. на Україні (замок і Домініканський монастир у Старокостянтинові, замок у Кам'яниці-Подільському, Барі, Хмільнику). Вона повинна була мати і колодязь на випадок облоги і загальних потреб оборонців. Після повернення маєтку гетьман добудував на основі башти церкву і прибудував до неї апсиду. Гвинтові сходи з виходом у приміщення (можливо, й підземні) і назовні церкви ми бачимо на плані 1868 р. Сканування підлоги виявило у західній частині церкви, посередині, навпроти входу, на глибині від 3,5 м до 5,5 м об'єкт, що нагадує склеп. Було зроблено приблизний план об'єкту і його розріз. Дослідження склепу ще попереду. Що стосується пролому в стіні, відкритому П. Горішним у 1971 р., його треба перевірити (закласти траншею ззовні церкви). На нашу думку, цей пролом міг бути зроблений грабіжниками значно пізніше, коли тут вже існував цвинтар і у церкві знаходилися поховання заможної старшини.

Крім цього, метою робіт було дослідження провалів навколо церкви, що були візуально зафіксовані попередніми дослідниками, тому що знаходилися на поверхні. Було обстежено й закреслено чотири провалля, що розташовані з північного боку церкви. Два з них, можливо, відносяться до XVII ст. Нажаль, дослідити їх повністю не вдалося через техніку безпеки.

Таким чином, пошуки поховання Б. Хмельницького сподіваємося продовжити.

Ігор Возний (Чернівці)

«ЗЕРНОВІ» ЯМИ В ГОСПОДАРСТВІ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ В X–XIV ст.

Зберігання зерна було різним у залежності від призначення: довготривале зберігання, зберігання необхідної кількості зерна для окремої сім'ї та для потреб феодалів і на продаж. Обмолочене і обвіяне зерно зберігали, головним чином, у спеціально споруджених

зернових ямах (хлібних ямах), які знаходилися всередині житла або біля нього.

У період VIII–X ст. вони були досить поширеними. А у XII–XIV ст. невеликі запаси зерна в більшості своїй почали зберігати в берестяних кадібцях з лубка, кухонних горщиках, корчагах й мішках з грубої тканини. За етнографічними матеріалами, подібним способом зберігали зерно на Буковині до кінця XX ст.

Господарські ями досліджуваного періоду відомі за межами житлових споруд, мали циліндричну, овальну, дзвоноподібну або грушоподібну форми. Глибина їх коливалася від 0,5 м до 2,5 м. Інколи стінки таких ям були обпаленими, як загорога від попадання вологи та гризунів.

Зернові ями представлені на поселеннях X ст. у Широкій Полянці, Ревному, уроч. Кидрина, Микулінка, Червоній Діброві, XI ст. – Білій, уроч. Царина, XII – першій половині XIII ст. – Чорнівці, уроч. Пуста Чорнівка, Лелеківець, Баламутівці, уроч. Рудка, Ленківцях на Пруті, XIII–XIV ст. – Рашкові, Боянах тощо (рис. 1).

Виділяється група ям, глиняні стінки і дно яких були обмощені глиною і випалені. Відомі вони в Ленківцях на Пруті, Баламутівці, Боянах. Це робилося для того, щоб запобігти проникненню вологи і гризунів всередину сховища. У таких ямах не заводився хлібний черв'як. Можливо, ями з випаленими стінками і значною глибиною, як і ями в клунях-гумнах могли використовувати як зерносховища, де зберігали посівне зерно. Восени сюди засипали відбірне зерно і зверху накривали накривкою. В таких ямах «живе» зерно в закритому просторі швидко знищувало кисень і «засинало». Зберігання зерна у такий спосіб не впливало на якість насіння. Коли ями розкривали і туди потрапляв кисень – зерно «оживало» і було готове до посіву. Виходячи з розмірів ям, можна підрахувати натурну вагу зерна, яке в них зберігалось. Якщо в Баламутівці яма циліндричної форми мала глибину 1,9 м і діаметр 0,9 м – її об'єм міг становити 1,7 куб.м. Натурна вага зерна середньої якості становить 760 г. Отже, вага зерна, яке могло зберігатися в ямі, становила приблизно 1292 кг. Аналогічна кількість зерна зберігалася в ямах у Ревному, Широкій Полянці. Ясно, що ці підрахунки мають приблизний характер, оскільки зерно пшениці, яка вирощується в наш час внаслідок селекції є іншим, ніж те що вирощували в X–XIV ст. Але все ж можна скласти

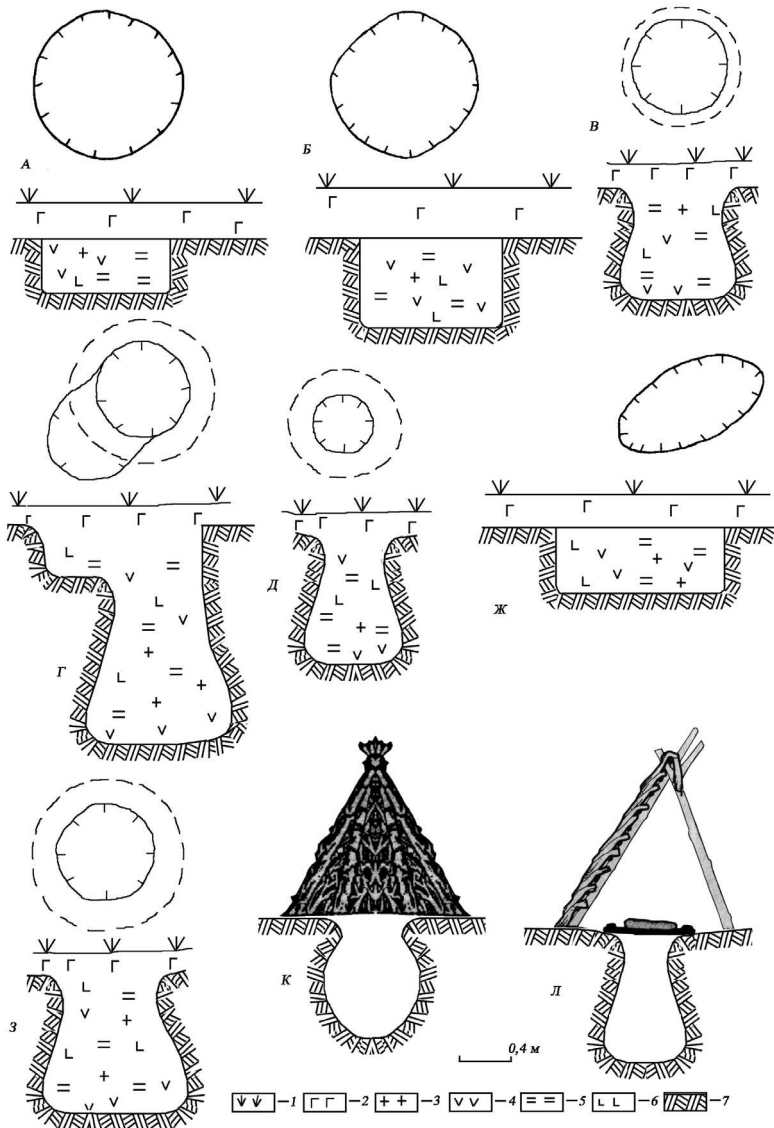

Рис. 1. Господарські ями з поселень Північної Буковини: А-Б – Чорнівка; В-Д, З – Ревне (за Л.П.Михайлиною, 1997); Ж – Ленківці на Пруті; К-Л – реконструкція ям; 1 – трава; 2 – гумус; 3 – кістки; 4 – вугілля; 5 – перепалена земля; 6 – кераміка; 7 – материк.

певне уявлення про корисний об'єм ям-зерносховищ. Про типовість таких господарських об'єктів свідчать статті «Правди Руської», які передбачають штрафи за крадіжку зерна з ями, літописні згадки про «житні ями». Подібні споруди з аналогічними об'ємами простежені на багатьох поселеннях як Давньоруської держави, так і сусідніх народів. Зернові ями, які не пов'язані із житловими комплексами і знаходилися на певній відстані від жител в період постійних воєн були надійним сховищем для продуктів. Ворог не завжди міг їх виявити під час набігу. Серед етнографічних матеріалів України й Північної Буковини зокрема, такі ями відомі до початку ХХ ст. На теренах Сірет-Дністерського межиріччя їх називали «сліпі ями».

Серед ям лише частину можна вважати «зерновими». У інших ямах могло зберігатися зерно й інші продукти для щоденного вжитку. Вони могли мати легке накриття у вигляді куренів зі сплетеного гілля, обмашеного глиною. Про це можуть свідчити стовпові ямки навколо «житньої ями» на селянській садибі Х ст. у с. Ревне (уроч. Кидрина). Аналогічні за конструкцією сховища зернові ями-погреби широко представлені на слов'яно-руських пам'ятках інших територій.

Сергій Горбаненко (Київ)

ПАЛЕОЕТНОБОТАНІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КЕРАМІКИ З ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Вступ. У 2019 р. на пам'ятці Хотинська фортеця відбувались розкопки Буковинської експедиції під керівництвом М.В. Ільківа. У культурному шарі в т.ч. були виявлені матеріали давньоруського часу Х–ХІ ст., з-поміж яких є розвал, імовірно, від двох жаровень. Оскільки фрагменти були суцільно вкриті відбитками, вони поступили на ідентифікаційний аналіз.

Матеріали і методи. Передано 16 фрагментів жаровень розмірами від 3-3,5 до 8-9 см, виготовлених із глини з великою кількістю домішок органічного походження (рис. 1, 1). Їх зафіксовано на всіх поверхнях: зовнішній, внутрішній, у зломах. Відбитки представлені переважно плівками, із одиничними зернівками. Крім того, на окремих фрагментах є відбитки соломи й посіченої трави. Ідентифікаційний аналіз проведено за допомогою сучасної порівняльної колекції, зразків давніх зернівок культурних рослин та їхніх відбитків, а